

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

Alisher Navoiy nomidagi Samarqand davlat universiteti

PEDAGOGIKA FAKULTETI

“Boshlang'ich ta'limda gumanitar fanlarni o'qitish uslubiyati” kafedrası

**5141600- Boshlang'ich ta'lim va sport, tarbiyaviy ish yo'nalishi 3-kurs
talabasi**

Ergasheva Munisaning

**“Ona tili o'qitish metodikasi”
fanidan**

KURS ISHI

MAVZU: “Savod o'rgatish davri yozuv darslarida imlo ustida ishlash”

Ilmiy rahbar: k.o'qit. X.Xo'janov

Samarqand-2011

REJA:

I. KIRISH.

II. ASOSIY QISM:

1.bob. Savod o'rgatish davri yozuv darslarini o'rgatish usullari

1.1. Savod o'rgatishda mashg'ulot turlari

1.2. Savod o'rgatish davrida yozuvga tayyorlash.

2.bob. Savod o'rgatishda tayyorgarlik davri va imlo ustida ishlash.

2.1. Savod o'rgatish davridagi muhim imlo qoidalari.

2.2. Yozuv darslaridagi ayrim muhim imlo qoidalari.

III. XULOSA.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

MAVZUNING DOLZARBLIGI. O'zbekiston Respublikasi “Davlat tili to'g'risida”gi, “Talim to'g'risida”gi qonunlari, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” hamda “2004-2009-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi”ga muvofiq boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitish oldiga yangi-yangi vazifalar qo'yilmoqda.

“Ona tili” fanini o'qitishning bosh maqsadi yoshlarimizning ijodiy-mustaqil, o'z fikrini erkin va ta'sirli, mazmunli va mantiqli qilib yozma va og'zaki shaklda ifodalashga, o'zbek tili qonun- qoidalarini ongli o'zlashtirishga o'rgatish, shuningdek, ularning fikr doiralarini kengaytirishga, ona yurtimizga, avlod-ajdodlarimiz qoldirgan boy ma'naviyatimizga, milliy urf-odatlarimizga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalashga qaratilgan.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida yangi tahrirdagi DTS lari asosida o'quvchilarni ona tili ta'limi sohasi bo'yicha tayyorgarlik darajasiga qo'yilgan talablar standart me'zon orqali aks ettiriladi:

1. O'qish texnikasi
2. O'z g'alar fikrini va matn mazmunini anglash
3. Fikrni yozma shaklda bayon etish malakasi.

O'quvchilar shu parametrlar asosida bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi kerak.

Ana shu maqsadlardan kelib chiqqan holda 1-4- sinf ona tili fanini o'qitishning oldiga bir qator vazifalar qo'yiladi:

1. O'quvchilarni erkin fikrlashga o'rgatish;
2. O'z fikrini o'zbek tilining qonun-qoidalariga muvofiq ravishda og'zaki va yozma ifodalay olish;
3. Bir ma'noni turli shakllarda bera olish ko'nikmalarini shakllantirish, so'zlardan o'rinli foydalanish;
4. Dunyoni bilishda ona tilining ahamiyatini singdirish kabi vazifalar shular jumlasidandir.

MAVZUNING ISHLANGANLIK DARAJASI. Umumiy o'rta ta'limning Davlat standartlari va o'quv dasturiga mashg'ulotlarida savod o'rgatish darslarida hosil qilingan ko'nikma va malakalar asosida bolalarning ona vatan, istiqlol, milliy qadriyatlar haqida ta'lim sohasida Q.Shodiyeva, F.R.Qodirova, M.R.Qodirova, Y.Razbayeva, Q.Abdullayeva, K.Nazarov, Sh.Yo'ldosheva, K.Qosimova, S.Matchonov, Sh.Sariyev, O.Roziqov, M.Mahmudov, B.Adizov, A.Hamroyev va boshqalar qator o'quv qo'llanmalar, darsliklar, uslubiy qo'llanmalar yaratganlar. Yuqorida keltirilgan olimlarimizdan Q. Shodiyeva, Q.Abdullayeva, K.Nazarov, SH.Yo'ldoshevalarning maktabgacha ta'limda va umuman, savod o'rgatish metodikasi bo'yicha olib brogan ishlarini alohida ta'kidlab o'tish maqsadga muvofiqdir. Chunki, aynan, ularning olib borgan tadqiqotlari bolalarni savodga o'rgatish sohasida katta ahamiyatga egadir.

TADQIQOTNING OB'EKTI. Savod o'rgatish darslari boshlang'ich sinflarda o'tiladigan barcha predmet dasturlarining bo'limlari bilan bevosita bog'liq mashg'ulotlarning yangiligini ta'minlashga qaratilgan innovatsion texnologiyalar asosida dars o'tish jarayoni tadqiqotimizning ob'ektini tashkil etadi.

TADQIQOTNING PREDMETI. Savod o'rgatish darslari o'qish samaradorligini ijobiy tomonga ta'sir qilishning eng qulay usulidir. Sinfda va sinfdan tashqari o'qish darslari boshlang'ich sinflarda o'tiladigan barcha predmet dasturlarining bo'limlari bilan bevosita bog'liq. O'qish darslarida o'tilgan mavzular asosida badiiiy kitiblar axtarish,asar qahramonlarining nomlarini yozish,ularni tasvirlab berish,ijodiy rasm ishlash,fikrni yakunlash uchun mos maqollar yod olish ko'nikmalarini shakllantirish dolzarb metodik manba ekanligini aniqlash, ularning didaktik asosini belgilash ham mashg'ulotning predmeti hisoblanadi.

TADQIQOTNING MAQSADI. Savod o'rgatish mashg'ulotlarida va unga ma'lum bir o'zgartirishlar kiritishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanishning samarali usullarini shakllantirish kurs ishi mavzusi bo'yicha olib borayotgan tadqiqot ishimizning maqsadi hisoblanadi.

TADQIQOTNING VAZIFASI: Yuqorida oldimizga qo‘ygan maqsadimizdan kelib chiqib:

1. Kurs ishida tanlangan mavzu bo‘yicha ijtimoiy-pedagogik, falsafiy-ma‘rifiy, ilmiy-metodik hamda o‘quv adabiyotlarni o‘rganib chiqish va umumlashtirish.
2. Savod o‘rgatish mashg‘ulotlari o‘qish darslariga oid mashg‘ulotlari bilan ishlash jarayonini o‘rganish va tahlil qilish.
3. Mavzuga oid ilmiy metodik manbalarni o‘rganish va tahlil qilish asosida Savod o‘rgatish mashg‘ulotlarini shakllantirishga oid mashg‘ulot mazmuni, maqsadi va qurilishini o‘rganish hamda qayta takomillashtirish dolzarb nuammo ekanligini aniqlash.
4. Savod o‘rgatish darslari o‘qish mashg‘ulotlariga oid mashg‘ulotlarning samaradorligini oshirishga yo‘naltirilgan yangi pedagogik texnologiyalar asosida dars ishlanmalarini yaratish.

TADQIQOT ISHINING ILMIY FARAZI.

- Savod o‘rgatish mashg‘ulotlarini shakllantirishga oid mashg‘ulotlar bugungi davr va bugungi kun bolasi nuqtai nazarini hamda uning individual, yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda rivojlantirish;
- Savod o‘rgatish darslarini shakllantirishga oid mashg‘ulotlarning izchil tizimi yaratish;
- Savod o‘rgatish mashg‘ulotlarini shakllantirishga oid mashg‘ulotlarni takomillashtirishning yangi-yangi usullari o‘ylab topish;

TADQIQOTNING METODOLOGIK ASOSLARI. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, prezidentimiz I.A.Karimovning asarlari va ma‘ruzalarida bayon qilingan ta’limni isloh qilish, maktabgacha ta’limni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar, qarashlar, ta’lim jarayonini takomillashtirishga yo‘naltirilgan

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari, mavzuga oid ilmiy-pedagogik, ilmiy-metodik manbalar.

TADQIQOT ISHINING ILMIY AHAMIYATI. Ushbu kurs ishini bajarish natijasida boshlang‘ich sinflarda Savod o‘rgatish darslari kichik yoshdagi o‘quvchilarni ona tilini puxta o‘zlashtirishga tayyorlashning ajralmas qismi, ta‘lim jarayonida ularni ahloqiy-estetik tarbiyalashning muhim vositasi sifatida qaraladi. Sinfdan tashqari o‘qishning maqsadi kichik yoshdagi o‘quvchilarni bolalr adaboyoti va xalq o‘gzaki ijodining xilma-xil namunalari bilan tanishtirish, ularda kitobxonlik madaniyatini tiklashga oid mashg‘ulot ishlanmalarini, uning maqsadi, mazmuni, tipi, qurilishiga oid yangi tushunchalari bilan boyitishning didaktik asoslari ko‘rib chiqildi hamda ilmiy-metodik tavsiyalar bilan boyitish nazarda tutildi.

TADQIQOT ISHINING AMALIY AHAMIYATI. Tadqiqot natijasida aniqlangan ilmiy yondashuvlar, ishlab chiqilgan tavsiyalardan nutqning tovush madaniyatini shakllantirishga oid mashg‘ulotlarini boyitish, maktabgacha ta‘lim muassasalarida olib boriladigan turli o‘quv pretmetlarini takomillashtirish hamda ularning bilimini, malakasini oshirishda keng foydalaniladi.

KURS ISHINING TARKIBIY TUZILISHI. Ushbu kurs ishi kirish, ikki bob, har bir bobda ikkitadan qism, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatidan iborat.

1.bob. Savod o'rgatish davri yozuv darslarini o'rgatish usullari

Ma'lumki, savod o'rgatish, o'qish darslarining asosiy vazifasi o'quvchilarga tovush va harfni tanishtirish, ularning to'g'ri talaffuzini o'rgatish orqali bolalarda to'g'ri, ongli, ifodali o'qish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Shuningdek, o'quvchilar lugatini boyitish, boglanishli nutqini o'stirish, bilimni boyitish, mavxum tafakkurini shakllantirish, eshitish, qabul qilish sezgisini o'stirishda ham bu davr mas'uliyatligi bilan alohida o'rin tutadi.

Tayyorgarlik davri o'qishda o'rgatish uchun zamin hozirlaydi. Bu davrda bolalarda o'zgarar nutqning eshitish, diqqatni to'plash, til birikmalarini (tovush, bo'gin, so'z, gap) farqlash, ajratish, ularning vazifalarini anglash kabi xususiyatlar shakllanadi. Bular o'quvchilarni o'qishni muvaffaqiyatli egallashlariga yordam beradi.

O'qishga o'rgatish uchun avvalo o'quvchi tovush va harf bilan yaxshi tanishtirilishi lozim. Tovush va harf bilan tanishtirishda bo'gindan tovushni ajratish tamoyiliga rioya qilinadi. Harf bilan tanishtirish bir necha xil yunalishda amalga oshirilishi mumkin:

1.Mazmunli rasm yuzasidan savol-javob usuli bilan boglanishli hikoya tuzdiriladi. Undan kerakli gap, so'ng kerakli so'z ajratib olinadi, so'ngra so'z ustida yuqoridagi kabi tahlil ishlari uyushtiriladi.

2.So'z asos qilib olinadi. Analitik mashqlar yordamida o'rganiladigan tovush ajratib olinadi: ot. O'qituvchi ot rasmini ko'rsatadi, o'quvchilar uning nomini – so'zni aytadi. O'qituvchi o tovushini cho'zib (o-o-o-o t) aytadi va qaysi tovushni cho'zib aytayotganini o'quvchilardan so'raydi. O'quvchilar o tovushini aytgach, uning xususiyalari haqida savol-javob o'tkaziladi. O tovushli so'zlar o'ylab toptiriladi. Shundan so'ng o harfi kesma harfdan yoki rasmlil alifbodan ko'rsatiladi. Bunda o harfining shaklini esda olib qolishlariga alohida e'tibor beriladi.

3.O'rganilgan harflar ichiga bugun o'rganiladigan harf aralashtirib quyiladi bolalar uning ichidan notanish harfni ajratadilar, so'ng o'qituvchi bu harf

ifodalaydigan tovushni aytadilar. O'quvchilar tovushning xususiyatlarini aytadilar. Shu harfni kesma harflar ichidan topib, kitob sahifasidan, rasmlil alifbodan ko'rsatadilar.

Shu tariqa tovush-harf bilan tanishtirilgach, o'qishga o'rgatish ustida ishlanadi.

O'qishga o'rgatishda bugun asos qilib olinadi. Buning uchun o'qituvchida bo'gin jadvali bo'lishi lozim. Bo'gin jadvali asosida o'qish namunasi ko'rsatiladi, ya'ni harflab emas, ichida, birinchi harfni ko'z bilan ko'rib, uning nomini dilda saqlab, ikkinchi harfni ko'rish va ikkalasini boglab, unlini mo'ljallab ulab aytish tushuntiriladi. Bo'gin o'qish o'qituvchining namunasi asosida doimiy ravishda har bir darsda izchil olib boriladi. Bunda quyidagi kabi jadvaldan foydalanish mumkin.

Bunda «Alifbe» sahifalaridagi so'zlarni oldin bo'ginga bo'lish, so'ng o'qishni mashq qilish yaxshi samara beradi. O'qituvchining namunali o'qishidan so'ng xor bilan o'qish, yakka— yakka o'qishdan, shivirlab o'qishdan foydalaniladi. Ayniqsa, sekin o'qiydigan o'quvchilar bo'lgan sinflarda xor bilan o'qitish o'qishni tezlashtirishga yordam beradi. Sinf o'quvchilarining o'qish ko'nikmalaridan kelib chiqib, matndagi so'zlarni harf xattaxtasiga bo'ginlarga bo'lib yozish, o'rganilgan harflarni xisobga olgan holda qo'shimcha so'z birikmalari, gaplar tuzib yozish va o'qitish usulidan ham foydalaniladi.

Ma'lumki, «Alifbe» sahifalarida bo'gin tuzilishi murakkablashib boradi. Shuning uchun o'qituvchi har bir bo'gin tuzilishining murakkabligiga qarab ish usullarni belgilab olishi zarur. Masalan, uch tovushdan tuzilgan, to'rt tovushdan tuzilgan bo'ginlarni o'qishga o'rgatish ham o'ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bunda o~lam, Man—non, tipidagi bo'ginlarda — o~la:m, Ma: n~ no: n tarzidagi qo'shimcha chiziqdan, bodring, do'st tipidagi bo'ginda ring, do'st tarzidaga qo'shimcha chiziqlardan foydalaniladi. So'zlarni o'qishga o'rgatishda bilib o'qitishdan tashqari jadvallar ham yaxshi samara beradi.

Umuman olganda, har bir o'qish darsida albatta bo'gin tuzilishi murakkab so'zlarni o'qish mashqi o'tkazilishi lozim. Bu usul o'quvchilarda o'qish malakasining takomillashuviga yordam beradi.

O'qishga o'rgatishda so'zlarni va gaplarni to'ldirib o'qish ko'nikmalarini hosil qilish o'quvchini gap tuzishga, tez fikrlashga yunaltiriladi. O'quvchi tushirib qoldirilgan harf va so'zni rasmga qarab topadi, uning gap mazmuniga mos yoki mos emasligiga e'tibor beradi, o'rtoqlariga nisbatan tez topib, o'qituvchining rahmatiga sazovor bo'lishga intiladi.

«Alifbe» darsligidagi matnlarda turli tinish belgilari ishlatilgan. Ular shularga mos ohang tanlashni, to'xtash, pauza qilish o'rinlarini belgilab olishni taqozo etadi. Bunda ham o'qituvchining tushuntirishi (birinchi uchragan tinish belgini izohlashi) va ifodali o'qish namunasini ko'rsatishi katta ahamiyat kasb etadi. Ifodali o'qilgan matngina tushunarli tuziladi.

Har bir predmetda bo'lgani kabi o'qish darslarida ham ta'lim-tarbiya birligiga e'tibor beriladi. O'qish darslarida tarbiya o'qilgan matnning ongli o'zlashtirilishiga bogliq. O'quvchi matnda fikr nima haqida borayotganini anglasagina, o'zida shunday xislatlarni shakllantirishga harakat qiladi. Ikkinchidan esa yaxshi inson bo'lish uchun o'qishning zarurligini anglaydi. Shuning uchun ongli o'qishni ta'minlashda matn bilan unga ishlangan mazmunli rasmlar o'rtasidagi boglanishlarni aniqlashtirishga, matn yuzasidan savollar berishga diqqat qaratish lozim. Masalan, rasmni kuzating, matnda nima haqida gap boradi? Rasmda nima tasvirlangan? Ular orasida boglanish bormi?

Matn mazmunini rasmga qarab so'zlab bering.

Yoki: Bolalar qayerga bordilar? Qizning ismi nima? Bolaning ismi-chi? Ali, Lola nima qildi? Ular qanday lolalar terdilar?

Demak, o'qish o'qiganlarni o'zlashtirishga yunaltirilgan bo'lishi lozim, shundagina matndagi asosiy fikr, ilgari surilayotgan goya o'qituvchilar tomonidan o'zlashtiriladi. So'ng so'z va matnlar yod olingan taqdirda ham o'quvchiniki bo'lib qoladi.

O'qishning ongliligini va ta'sirchanligini ta'minlash uchun matn mazmunini o'quvchilarning ko'rgan -kechirganlarini, taassurotlari bilan boglash lozim. Shunda o'quvchida o'qishga, o'rganishga qiziqish ortadi.

Ongli o'zlashtirishni amalga oshirishda lugat ustida ishlash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, 51-sahifada uvol, rizq-ro'z so'zlari bor. Ularning ma'nosi ustida to'xtalish, birinchidan, fikrni oydinlashtirsa, ikkinchi tomondan tarbiyalashga ham xizmat qiladi.

She'r, tez aytish, topishmoq, qo'shiq, maqol, xikmatli so'zlardan o'qitish, yod oldirish ham o'quvchilarni o'qishga qiziqishini oshiradi, o'qish malakasini shakllantiradi, xotirasini mustahkamlaydi.

O'qish darslarining uchdan ikki qismi o'qishni mashq qilishga ajratilishi lozim.

Demak, o'quvchilarni o'qishga o'rgatish, ularning o'qish sur'atini oshirish, ifodali va ongli o'qish elementlarini shakllantirish, tarbiyalash o'qish darslarining muhim vazifalari hisoblanadi.

1.1. Savod o'rgatishda mashg'ulot turlari

1. Tovush savod o'rgatishning asosi bo'lib xizmat qiladi. Savod o'rgatish davrida so'z va bo'g'nlarni tovush tomonidan analiz va sintez qilish, tovush va ularning artikulyatsiyasini analiz qilish mashqlari o'tkaziladi, diktsiya (ravshan, burro gapirish) ustida ishlanadi, logopedik ishlar olib boriladi. Tovush ustida ishlash bilan ayniqsa, kesma harflardan so'z tuzish kabi sintez qilish usullari birlashib ketadi; tovush va harf o'rtasidagi munosabatni doimo aniqlab borish o'qish malakalarini shakllantirish uchun ham, imlo tomonidan savodli yozish asosini yaratish uchun ham foydalidir.

S.P.Redozubov tovushni analiz va sintez qilish usullarini to'liq ishlab chiqqan. Shulardan o'zbek tilida savod o'rgatishda quyidagi uullardan foydalaniladi:

Analiz mashqlari;

1. Nutq (gap)dan so'zni ajratish; so'zni aniq talaffuz qilish; bo'g'nlarga bo'lish va bo'g'nlarni aniq talaffuz qilish, urguli bo'g'inni ajratish va uni boshqa bo'g'nlardan farqlab, kuchli talaffuz qilib o'qish, maxsus tovushni ajratgan holda so'zni bo'ginlab o'qish (aaaa-na, noon, iiil. Sssa-na, ki-yyyik, iiish)

2. Shu darsda o'rganiladigan yangi tovushni ajratish. Yangi tovushni birinchi marta ajratishning bir necha usuli bor:

a) so'zdan tovushni uzun talaffuz kilib ajratish: aaa-na, looo-la, iiin, booo-la;

b) undosh tovushni yopik bugandan ajratish: Usss-mon, O- limmm, A-minnn.

v) sirgaluvchi undoshni ochiq bo'g'indan ajratish: sssa-na, to-yyyi, zzzi-rak;

g) bo'gin hosil qilgan bir unlini ajratish: o-na, u-num, o'- tin, yo-rur, o-nta, yu-tuq, u-zuk;

d) o'rganilgan tovushni so'z boshida kelgan so'zlardan ajratish (so'zni oq'ituvchi aytadi, birinchi tovushni esa o'quvchi aytadi): nok,tok, lola,...;

ye) rasm nomini ifodalovchi so'zni aytish: o'qituvchi nokning rasmini ko'rsatib, noa deydi, o'quvchilar k tovushini qo'shib aytadilar nok.

Asosan, darsda yangi tovush birinchi marta ajratib, talaffuz qilingandan so'ng, shu tovush so'z boshida, o'rtasida, oxirida kelgan va aniq talaffuz qilinadigan so'zlar tanlanib, o'quvchilarga talaffuz qildiriladi: k tovushi uchun: kuz, tik, tok.

O tovushi: olma, osh, O-mon;

D tovushi: dor. Odil (so'z oxirida jarangsizlashadigan ozod, hisob kabi so'zlarni tanlash tavsiya qilinmaydi).

3. So'zdagi tovushlarni sanash va ularning nomini tartibi bilan aytish, sonini aniqlash, bo'g'nlarni sanash: Olma - ol~ma - o-l-m-a; to'rtta tovush, to'rtta harf, ikki unli tovush, ikki undosh tovush, ikki bo'gin Bu usuldan oq'uv yilining ikkinchi yarmida va keyingi sinflarda ham fonetik taxlil sifatida foydalaniladi.

4. Jarangli va jarangsiz undoshli so'zlarni taqqoslash: dil-til, oldin-oltin, tor-tosh, moy-choy-loy-boy-soy-toy kabi.

Savod o'rgatishda analiz sintez bir-biridan ajratilmaydi, chunki analiz o'qish jarayonini egallash uchun zamin yaratadi, sintez esa ko'proq o'qish malakasini shakllantiradi.

Sintez mashqlari

1. Tovush tomonidan analiz qilingan so'zni yoki bo'g'inni talaffuz qilish va uni kesma harfdan tuzish (yozish); shu so'z yoki bo'g'inni o'qish.

2. O'rganilgan undosh bilan (na, no, la, lo, ni, li, bi, si, ma, mo, mi, ta, to, ti, di, do, so, sa, ...) bo'gin jadvalini tuzish; bo'gin jadvalini kitobdan yoki matndan o'qish; kesma harflardan burin jadvalini tuzish.

3. Bola-lola-tola, boy-toy-soy-loy, baxt-taxt, ona-ota, mosh-bosh kabi bir undosh harf bilan farqlanadigan yoki ona-opa, ukki-ikki, osh-ish kabi bir undosh harf bilan farqlanadigan so'zlarni o'qish (bunday so'zlarni o'quvchilarning o'zlari topib o'qishlari mumkin).

4. Soʻzning boshiga yoki oxiriga bir harf qoʻshib, yangi soʻz hosil qilib oʻqish; ola-lola, osh-bosh, oy-toy, boy, soy, loy; oʻroq-soʻroq; ol—xol, sol; sava-savat, yelka~yelkan; son~oson; ayiq ~kayik, - oʻlka-yulka; olti-oltin; oldi~oldin.

5. Soʻz oʻrtasiga harf qoʻshib, yangi soʻz hosil qilib oʻqing; koʻmak-koʻlmak, zirak-ziyrak, tana-tashna, osha-oshna.

b. Boʻgʻinlarni almashtirib yangi soʻz hosil qilish va oʻqing Gulnor—Norgul.

6. Tovushlarning oʻrnini almashtirib yangi soʻzni hosil qilish va oʻqish: somon-osmon, tilak – kalit, quy - yuq

7. Tovushni yoki boʻgʻinni tushirib qoldirib yangi soʻz hosil qilish va oʻqish: anor-nor, gulnor—gul, yelkan-yelka, bogla-bola.

Boʻgin qoʻshilib yangi soʻz: hosil qilish va oʻqish: bog-bogcha, gul-gulzor, bogbon, dorboz.

Sintetik ishlarning bu usullari tovush ustida ishlatib harf ustida ishlash bilan birga qoʻshib olib borishni talab qiladi. Bu ish usullari qiziqarli boʻlib, darsda yarim oʻyin holatini vujudga keltirishga imkon beradi.

1.2. Savod o'rgatish davrida yozuvga tayyorlash.

O'zbekiston Respublikasi “Davlat tili to'g'risida”gi, “Talim to'g'risida”gi qonunlari, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” hamda “2004-2009-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi”ga muvofiq boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitish oldiga yangi-yangi vazifalar qo'yilmoqda.

“Ona tili” fanini o'qitishning bosh maqsadi yoshlarimizning ijodiy-mustaqil, o'z fikrini erkin va ta'sirli, mazmunli va mantiqli qilib yozma va og'zaki shaklda ifodalashga, o'zbek tili qonun- qoidalarini ongli o'zlashtirishga o'rgatish, shuningdek, ularning fikr doiralarini kengaytirishga, ona yurtimizga, avlod-ajdodlarimiz qoldirgan boy ma'naviyatimizga, milliy urf-odatlarimizga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalashga qaratilgan.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida yangi tahrirdagi DTS lari asosida o'quvchilarni ona tili ta'limi sohasi bo'yicha tayyorgarlik darajasiga qo'yilgan talablar standart me'zon orqali aks ettiriladi:

4. O'qish texnikasi
5. O'zgarlar fikrini va matn mazmunini anglash
6. Fikrni yozma shaklda bayon etish malakasi.

O'quvchilar shu parametrlar asosida bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi kerak.

Ana shu maqsadlardan kelib chiqqan holda 1-4- sinf ona tili fanini o'qitishning oldiga bir qator vazifalar qo'yiladi:

5. O'quvchilarni erkin fikrlashga o'rgatish;
6. O'z fikrini o'zbek tilining qonun-qoidalariga muvofiq ravishda og'zaki va yozma ifodalay olish;
7. Bir ma'noni turli shakllarda bera olish ko'nikmalarini shakllantirish, so'zlardan o'rinli foydalanish;
8. Dunyoni bilishda ona tilining ahamiyatini singdirish kabi vazifalar shular jumlasidandir.

Shuningdek boshlang'ich sinf ona tili ta'limi o'quvchilarga nutq faoliyatining asosiy turlarini o'stirish bilan bir qatorda, quyidagi muhim masalalarni ham hal etishni ko'zda tutadi.

- Bolalarda ahloqiy va estetik tasavvurlarni shakllantirish;
- Bolalarga atrof- muhit, kishilar, tabiat va jamiyat haqida tushuncha berish;
- Nafosat hissini tarbiyalash;
- Mantiqiy tafakkur yuritishga o'rgatish;
- O'quv mashg'ulotlariga, bilim manbai bo'lgan kitobga qiziqish uyg'otish.

Ona tili o'qitishning mazmuni va metodlari o'quvchilarga dastur ta'lab qilgan hajmda puxta bilim berish, ko'nikma va malaka hosil qilishga ko'maklashish lozim.

Mazkur maqsad va vazifalarni to'laqonli bajarish uchun o'qituvchi faqat dars bilan chegaralanib qolmasligi kerak. Darsdan tashqari paytlarda ham muntazam ish olib borishi yaxshi natija beradi.

Tilni o'rganishga doir kechalar, to'garaklar, maktab ixtiyoridagi soatlar hisobidan qo'shimcha darslar, sinfdagi iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash kabilardan foydalanish kerak.

O'quvchilarga til ta'limini singdirishda ularning yosh va bilim darajalarini ham hisobga olish zarur. Chunki 2-sinf o'quvchisiga 4-sinf hajmdagi bilimni berilsa o'quvchi buni hazm qila olmaydi, o'zlashtira olmaydi ham. Aksincha 4-sinf o'quvchisiga 1-2-sinfdagi bilimlar berish bilan cheklanib qolinsa bu ham o'quvchi uchun zerikarli bo'ladi. Natijada o'quvchilarda tilni o'rganishga bo'lgan havas, qiziqish rivojlanish o'rniga susayadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi DTS larida berilgan me'yoriy majburiy ta'lablarni bilishlari kerak. 1-4-sinflarda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakasiga quyidagi asosiy talablar qo'yiladi:

Fikrni yozma shaklda bayon etish malakasi. (1-sinf)

Miqdoriy ko'rsatgich: 15-20 so'zdan iborat diktant yoza olish.

Talablar:

- a) imlo xatolarga yo'l qo'ymaslik;
- b) ijodiy matnning mantiqiy jihatdan izchilligi;

Diktant turlari: Lug'at diktant, izohli diktant, nazorat diktanti.

Miqdoriy ko'rsatgich: 2-3 gapdan iborat sodda matnni (fikr ehtiyoji bilan bog'liq mavzu asosida) yaratish.

Talablar:

a) matndagi gaplarni mazmunan o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi, ko'rsatilgan mavzu doirasida birlashish;

- b) harf va tinish belgilarini to'g'ri yozish;
- d) harflarni bir-biridan uzmay yoza olish;
- e) so'zlar orasidagi oraliqni to'g'ri belgilash;

Matnni xarakteri:

O'quvchiga tanish bo'lgan va ko'z oldiga keltira oladigan buyum, manzara, voqea –hodisalar tasviri.

2. Boshlang'ich sinf ona tili darslariga quyilgan talablar.

Boshlang'ich sinf ona tili darslariga qo'yilgan muhim talablardan biri o'quvchilar bilimini shakllantirish borasida ularning qobiliyatlarini o'stirish ustida ishlash bilimlarni ongli bo'lishiga erishish, o'quvchilarga har bir ishni o'ylab bajarishga odatlantirishdir.

Maktabda amaliy ishlarning ahamiyati o'quvchilar tomonidan to'g'ri baholansa-da, o'quvchilarning nazariy bilimlaridan amalda foydalanishga qiynaladilar. Yozma ishlarni bajarishda grammatika qoidalaridan kam foydalanadilar. Aslida esa imlo savodxonlikni oshirish uchun ko'chirib yozish va amaliy mashqlar muhim o'rin tutadi.

Psixologik tadqiqodlardan ma'lum bo'lishicha, imlo savodxonlik asta-sekinlik bilan shakllanadi. Amaliy ishlardan qoidaga o'tishda ham o'zlashtirish

jarayoni sekinlik bilan kechadi. Dastlab o'qituvchi rahbarligida og'zaki muhokama qilinadi. Asta-sekin o'quvchilar o'ylab, mulohaza qilib anglay boshlaydilar. Barcha yozuv darslarida o'quvchilarga to'g'ri yozish qoidalarini ta'kidlab turish va amaliy ishlarni bajarish orqali ularning imlo savodxonliklarini oshirish mumkin.

Barcha ona tili darslarida o'quvchilar bilishini va malaka qobiliyatlarini takomillashtirish maqsadida oldin o'tilgan darslarni takrorlashga vaqt ajratiladi. Takrorlash bilimlarni aniqlashga, hisobga olish va shu bilan bir vaqtda mustahkamlashga yordam beradi. Boshlang'ich sinflarda oldin o'tilganlarni takrorlash bilan bir vaqtda va takrorlash jarayonida oz-ozdan yangi bilimlar berib boriladi. Takrorlash orqali o'quvchilar o'z bilimlarini tartibga soladilar, mustahkamlaydilar.

Ilg'or tajribali o'qituvchilar darslarni tashkil etishda oldin o'tilganlarni mustahkamlash, yangi bilimlarni o'zlashtirish bilan bir vaqtda keyingi darsda o'rganiladigan mavzu uchun zamin tayyorlaydilar.

Xozirgi zamon darsi shundan iboratki, o'quvchi, tinglovchi, o'qituvchi esa ma'ruzachi bo'lib qolmasligi kerak. Balki o'qituvchi darsni kuzatib tartibga soluvchi rejissyorga aylanmog'i lozim. O'qituvchi darsni shunday tashkil etishi kerakki hamma o'quvchi shu mavzu yuzasidan mustaqil fikr yuritsin, o'z fikrini ayta olsin, kamchiligi bo'lsa o'rtoqlari va o'qituvchi javobidan kelib chiqib to'g'rilay olsin. Darsning xarakter xususiyatiga qarab dars interfaol usulda bo'lishiga erishishi lozim. Darslarda testlardan va tarqatmali materiallardan foydalanish ham yahshi natija beradi.

3. 1-4-sinf ona tili darslari bilan tanishtirish va ularning bir-biridan farqi.

Ma'lumki, boshlang'ich sinf ona tili darsligining adabiy til meyorida amaliy o'zlashtirishlarga yordam berishdir. Darslikning asosiy qismini xilma-xil mashqlar tashkil etadi.

Masalan:K.Qosimova, S.Fuzailov va A.Ne'matova muallifligidagi 2-sinf ona tili darsligi 1-sinfda o'tilganlarni takrorlashdan boshlanadi. Bunda gap va so'z haqidagi bilimlar takrorlanib mustahkamlanadi. Va asta sekin navbatdagi bilimlar

berib boriladi. 2004-yilda to'ldirilgan nashrning muqovasida ikkita o'quvchining maktab tomon ketayotgan rami berilgan. Bu rasm o'quvchilarning shu darslikka qiziqishini oshiradi. Mashqlarda uyga vazifa va o'ylab ko'rish uchun berilgan mashqlarga alohida belgi qo'yilgani juda ma'qul. Ayniqsa kitobning sahifalari did bilan jihozlangan. Berilgan rasmlar aniq, chiroyli qilib chizilgan. Qoidalar aniq, tushunarli qilib chiziqlar ichida berilgan. Darslik ohirida lug'at berilgan bo'lib jarangli va jarrangsiz undoshlar aniq ajratib ko'rsatilgan. Darslik foydalanishga loyiq.

2.bob. Savod o'rgatishda tayyorgarlik davri va imlo ustida ishlash.

Ma'lumki yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2004-2009-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi" ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatayotgan barcha-barchaga katta vazifalar yukladi. Jumladan yoshlarni har tomonlama bilimli, yetuk, komil inson bo'lib yetishishlari uchun avvalo ularni savodli o'qish va yozishga o'rgatish zarur. Bu vazifa avvalo ona-tili darslarida amalga oshiriladi. Yangi tahrirdagi DTS lari asosida o'quvchilarga puxta bilim berish uchun 1-2-sinflarda haftasiga 4 soatdan, 3-4-sinflarda esa haftasiga 5 soatdan vaqt ajratilgan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ona-tilidan bilim va malakalarni hosil qilish ishlari asosan yozuv darslarida amalga oshiriladi. Yozuv darslarining mazmuni boshlang'ich sinf ona-tili dasturini va maktab oldiga qo'yilgan talablar asosida belgilanadi.

Yozuv darslarini tashkil etishda pedagogika va metodika tavsiyalari hisobga olinadi. Yozuv darsi va unga qo'yilgan talablarni belgilashda metodika fani sohasidagi yangiliklar, boshlang'ich sinflarda ishlayotgan eng tajribali o'qituvchilarning tajribalari asos qilib olinadi. Shunga alohida e'tibor berish kerakki har bir darsda o'quvchilarga bilim berish jarayonida tarbiyaviy tomonlarga ham alohida ahamiyat berib borish, uzaro hurmat, mas'uliyatni his etish, tengdoshlari va oila azolariga hurmat, g'amho'rlik, tabiatga mehr-muhabbat singari xislatlarni singdirib borish kerak.

O'quv tarbiya ishlarida ko'zlangan maqsadga yetishish uchun o'quvchilarda quyidagi qobiliyatlarni shakllantirib borish zarur:

- 1) Gapdagi so'zlarni o'xshash tomonlariga ko'ra taqqoslab olish.
- 2) So'zlar nimani ifoda etishiga ko'ra turkumlarga ajratish.
- 3) O'qituvchi tavsiya qilgan yoki o'zi tuzgan reja asosida fikrlarni bayon ega olish.
- 4) Gaplarda grammatik tushunchalarni, orfografik qoidalarni ifodalay olish.

5) Darslikdagi turli mashqlar va topshiriqlarni birgalikda muhokama qilinganidan keyin uni bajara olsh.

Ona tili darslari savodli yozuv darsi hisoblanadi. Shuning uchun ham yozma ishlarga alohida e'tibor beriladi. Darsning uchdan ikki qismida o'quvchilar grammatik, orfografik va nutqiy yozma ishlarni bajaradilar.

Shuning uchun grammatik, orfografik bilimlarni o'zlashtirish uchun qund bilan ishlashga to'g'ri keladi. Kuzatshlardan ma'lumki, darsda o'quvchilarning osoyishta va mustaqil ishlarini ta'minlagan o'qituvchi ularning savodli bo'lishga erisha oladi.

Bunday darslarda ko'rgazmali qurollar, didaktik materiallar, texnika vositalaridan foydalanish o'z o'rnida bo'ladi. O'quvchilarning dars jarayonida yo'l qo'ygan xatolarini sekin yotig'i bilan tushuntirish lozim. O'quvchi shundagina yozuvida yo'l qo'ygan xatosini tushunib oladi va tuzatishga harakat qiladi, bilimlarni o'zlashtirishga qiziqishlari ortib boradi. Ayniqsa boshlang'ich sinf o'quvchilarini bajargan ishlarini o'z vaqtida baholab borish ham katta ahamiyatga ega.

Boshlang'ich sinf ona-tili darsliklaridagi manbalar oz bo'lsada izlanish metodi bilan ishlashni taqozo etadi O'quvchilar o'qituvchi rahbarligida mashq shartini o'qib unda talab etgan topshiriqlarni aniqlaydilar savollarga javob qidiradilar undagi fikrlarni umumlashtiradilar, mashqlar bajaradilar. Umumlashtirish va xulosalar asosida qoidalar ishlab chiqadilar.

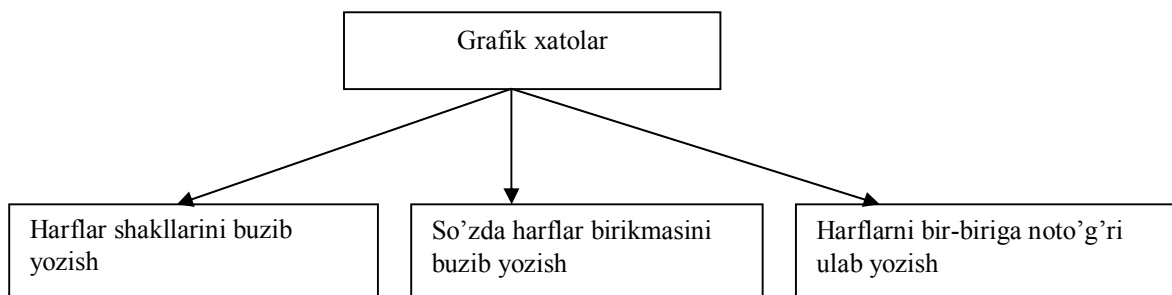
Umuman ona-tili darslarini to'g'ri va qiziqarli tashkil etilishi o'quvchilarni darsga bo'lgan qiziqishlarini ortiradi.

II. Boshlang'ich sinf ona tili ta'limida xato turlari va ularning kelib chiqish sabablari.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozuvlarida turli xatolar uchrab turadi. Bu uchraydigan xatolarni quyidagi turlarga ajratish mumkin.

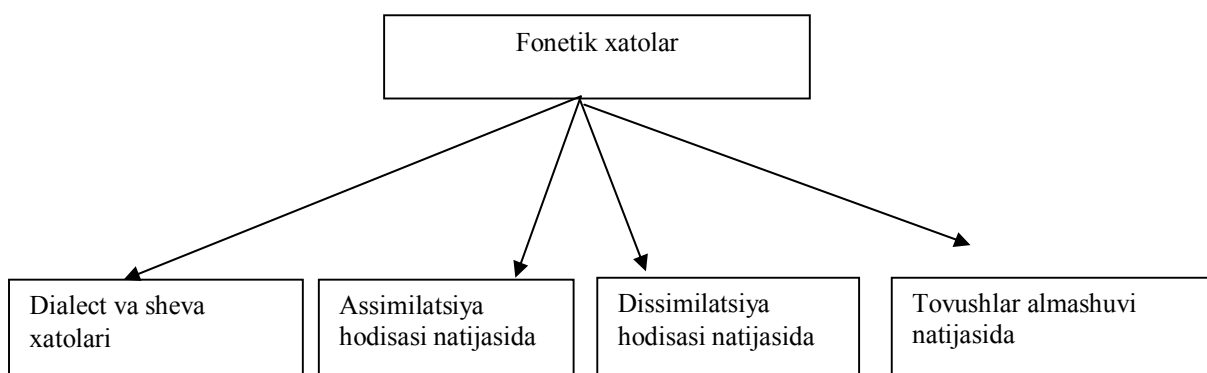
1. Grafik xatolar. Grafik xatolarga harf shakllarini o'xshata olmaslik, harflarning o'rnini almashtirib yozish, talaffuzi o'xshash undoshlarni aniq

ajratmaslik natijasida yozuvda bir harf o'rniga ikkinchisini ishlatish biror harfni tushirib qoldirish kabi xatolar uchraydi. Shularga ko'ra grafik xatolar quyidagi ko'rinishlarda bo'ladi:

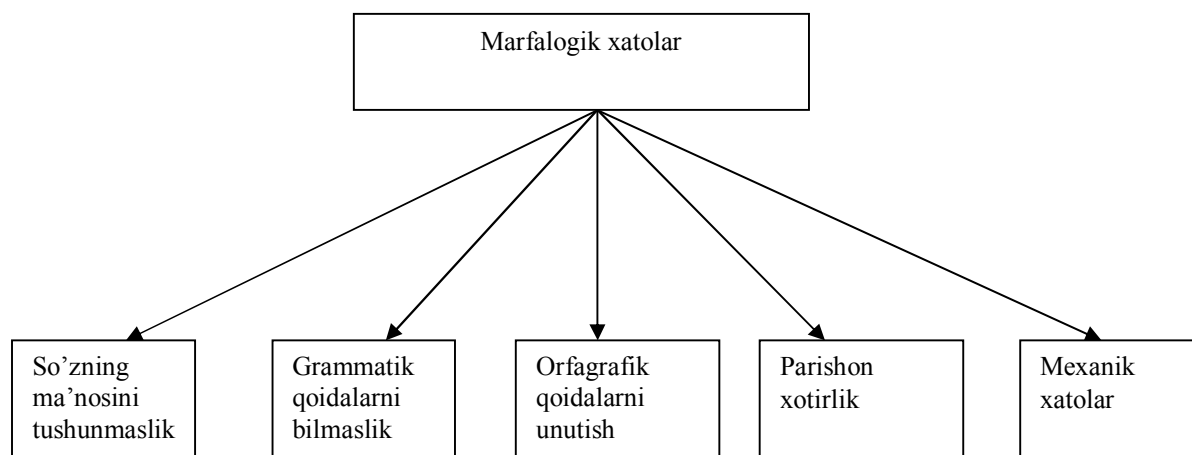

1. *Alisher odobli bola.*
2. *Kuz fasli boshlandi*
3. *Qobil ikki tup ko'chat ekdi*
4. *Olma, o'rmon, to'qmoq.*

1. Fonetik xatolar. Bunday xatolar so'zlarni tog'ri talaffuz qila bilmaslik, sheva va dialektlar ta'sirida bo'ladi. Fonetik xatolar asosan quyidagi ko'rinishlarda bo'ladi.

- Masalan: 1. Borgan edi – boruvdi. (sheva xatolari)
2. Tomni – tommi. Piyolaga – piylaga. (Assimilatsiya hodisasi)
3. Go'sht – gosh. G'isht – g'ish
5. Devor – devol. (tovushlar almashuvi)

Xatolar ustida ishlashda orfografik tahlilni ahamiyati katta bir necha gapni orfografik jihatdan to'la tahlil qilish kerak. Bu bilan o'quvchilar so'z ma'nosi va uning imlosini puxta o'zlashtirib oladilar. O'quvchilarning to'g'ri, xatosiz yozishga o'rgatish va yo'l qo'yilgan xatolarni bartaraf etish uchun quyidagilarga e'tibor berish kerak:

1. Eng avvalo o'quvchilarni to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatish. Ya'ni so'z aytilganda tovushlarni aralashtirmay, tovush tushirib yoki orttirib talaffuz etmaslik. Masalan: kitob o'rniga kitob, ruchka o'rniga yuchka, maktab o'rniga matab deyishga yo'l qo'ymaslik.
2. Har bir darsda ko'pchilik uchun bir xil uchraydigan tipik xatolar doskada ko'rsatilib, tuzatiladi.

3. Ayrim o'quvchilar uchun tegishli xatolar o'sha o'quvchi bilan birgalikda tuzatiladi.
4. Agar o'quvchilar biror qoidani bilmasligi natijasida xatoga yo'l qo'ygan anashu qoidani takrorlash bilan tushuntirish kerak bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki o'quvchilar yozuvida xatolar bo'lmasligi uchun lug'at ishiga ta'limiy harakterdagi yozma ishlarga ko'proq o'rin berish zarur. Imlosi qoidalashtirilmagan va qiyin so'zlar jadvali tuzilib, sinf xonasiga o'quvchilarga ko'rinarli qilib osib qo'yilishi va uni vaqti-vaqti bilan almashtirib turishsa yaxshi natija beradi.

2.2. Savod o'rgatish jarayonida imloga o'rgatish

O'zbekiston Respublikasining mustaqilikka erishishi jahonshumul voqea bo'ldi desak mubolag'a bo'lmaydi. Respublikamizdagi barcha sohalarda bo'lgani kabi yozuvda ham tub o'zgarish bo'ldi.

1993-yil 2-sentabrda "Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy qilish to'g'risida" qabul qilingan qonun fikrimizning dalilidir.

Iqtisodiy va siyosiy sohalardagi barcha islohatlarimizning provard maqsadi yurtimizda yashayotgan barcha fuqorolar uchun munosib shart- sharoitlarni tashkil qilib berishdan iboratdir. Aynan shuning uchun ham ma'naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonni tarbiyalash, ta'lim va maorifni yuksaltirish, milliy o'yg'onish g'oyasini ruyobga chiqaradigan yangi avlodni voyaga yetkazish davlatimizning eng muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi-degan edi, Prezidentimiz I.A. Karimov 1995-yil fevral oyidagi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining birinchi sesiyasida.

Lotin alifbosi asosidagi yozuv jahonga keng tarqalgan bo'lib, bu yozuv Qadimgi Rimda paydo bo'lgan miloddan oldingi II asrda takomillashgan lotin alifbosidan bizning davrimizgacha jahonning 70 dan ortiq mamlakat xalqi foydalanmoqda. Bundan 30 dan ortiq Ovroqpa, 20 dan ortig'i Osiyo, 20 dan ortig'i Afrika qit'alaridagi davlatlar xalqlaridir.

Dunyoda 5000 xil til bor. Bulardan 6 tasi til sifatida tan olingan. Bundan 3 tasining yozuvi lotin yozuvi asosida (ingliz, fransuz, ispan), 3 tasining yozuvi esa 3 xil: rus tiliniki kirill alifbosida, arab mamlakatlariniki arab alifbosida, xitoy tiliniki esa iyeografik yozuvlardir.

Maktablarda 1927-1928 yildan boshlanib 1940-yil 8-maygacha lotin yozuvi asosida ish olib borilgan. 1940 yil 8-maydan kirill alifbosi asosidagi yangi alifboga o'tish to'g'risida qonun qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1993-yil 2-3 sentabrdagi 12-chaqiriq 13-sesiyasida lotin yozuviga o'tish haqida qaror qibul qilingandan so'ng ayrim muamollar kelib chiqdi. Bu ham bo'lsa

s-ш, с-ч, n-нГ kabilardagi unsurlar kompyuterda yo'qligi sababli ushbu harflarni isloh qilish yoki kompyuterlarni qayta ta'mirlash kerak edi. Lotinlashtirish komissiyasi bu muammoni har tomonlama o'ylab ushbu harflarni qayta isloh qilish haqida qaror qildi, 1995-yil 6-7 may oyida O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi qarori bilan ayrim o'zgartirishlar kiritildi, sh-ш, ch-ч, ng-нГ birkma shaklida qabul qilindi. Yangi alifboda 26 ta harf, 3 ta harf birikmasidan iborat alfavit hosil bo'ldi.

Yangi lotin harflari asosida alifboni joriy etishi o'zbek tilining talabiga javob beradigan yangi imlo qoidalariga ma'lum o'zgartirishlar kiritish bilan qabul qilinishga imkon yaratdi.

Shu asosda 1995-yil 24-avgustda Respublika Vazirlar Mahkamasininng 339 –sonli qarori bilan yangi imlo qoidasi tasdiqlandi.

Yangi imlo qoidasi 82 ta bo'lib 8 bo'limdan iborat.

1. Unlilar imlosi.
2. Undoshlar imlosi.
3. Asos va qo'shimchalar imlosi.
4. Qushib yozish.
5. chiziqcha bilan yozish.
6. Ajratib yozish
7. Bosh harflar imlosi.
8. Ko'chirish qoidalari.

Biz quyida ayrim muhim imlo qoidalari to'g'risida to'xtatib o'tamiz.

1. Quyidagi hollarda “s” harfi bilan yoziladi.
 - a) So'z boshida kelsa; Masalan: цирк-sirk, цех-sex, центнер-sentner, Цейлон чойи-Seylon choyi.
 - b) Undoshdan keyin kelsa: концерт-konsert, акция-aksiya, Франция-Fransiya, концепция- konsepsiya.
 - s) So'z ohirida kelganda: шприц-shpris, кварц-kvars, аизац-abzas kabi.
2. Unlidan keyin kelgan hollarda–“Ц” harfi o'rniga –ts yoziladi:

Masalan: Конституция-konstitutsiya, канализация-kanalizatsiya, лицей-litsey, милиция-militsiya, Греция-Gretsiya.

V. Egalik qo'shimchalarning imlosi:

a) –m, -ng, -si, -miz, -i (si) shaklida tovush orttirmay yoziladi: Masalan: aka-akam, aka-akang, aka-akasi, aka-akamiz, aka-akangiz, aka-akalari.

b) parvo, obro', mavqe, avzo so'zlariga I-II shaxs egalik qo'shimchalari qo'shilganda bir –y tovushi qo'shib aytiladi va shunday yoziladi:

Masalan: parvoyim, parvoying, parvoyimiz, parvoyingiz, obruyim, obro'ying, obro'yimiz, obro'yingiz.

III. shaxs egalik qo'shimchasi parvo, avzo, mavqe, avro so'zlariga-yi shaklida: ovzoyi, obro'yi, parvoyi, mavqeyi; shaklida, xudo, dohiy, vodiy kabi so'zlarga si shaklida qo'shiladi:

VI. Chiziqchalarning ishlatilishi:

1. Juft so'zdan qo'shimchalar yordamida yasalgan so'zlar chiziqcha bilan yoziladi (-)

Masalan: baxt-saodatli, xayr-xushlamoq.

2. Juft so'z qismlari orasida-u (yu) bog'lovchi bo'lsa shu bog'lovchidan oldin chiziqcha qo'yiladi va juft qism ajratib yoziladi.

Masalan: do'st-u dushman, ona-yu bola, keldi-yu ketdi kabi.

3. Yetakchi va ko'makchi fe'llar bir xil shaklda bo'lsa chiziqcha bilan yoziladi:

Aytdi-qo'ydi, borasan-kelasan, keldi-ketdi.

4. So'zining -ma, -ba, yordamida birlashgan qismlari chiziqcha bilan yoziladi.

Masalan: ko'chama-ko'cha, rang-barang, dam-badam kabi. Lekin mustaqil ishlatilmaydigan qism qatnashsa bunday so'zlar qo'shib yoziladi.

Masalan: darbadar, ro'baro kabi.

VII. Tartib sonlarning imlosi.

1. Tartib son arab raqami bilan yozilsa, -nchi (- inchi) qo'shimchasi o'rniga chiziqcha qo'yiladi: 2006-yil 1- yanvar, 5-sinf, 60-yillar, 4-“A” sinf kabi.

2. Tartib son Rim raqaimda berilsa chiziqcha qo'yilmaydi.

X sinf, XXI asr, XXXI tom

VIII. -sh, -ch, ng, harf birikmalarning imlosi.

Bir tovushli ko'rsatuvchi harflar birikmasi -sh, -ch, ng, birgalikda ko'chiriladi:

Maslan: mai-shat, pi-choq, ko'-ngil.

IX. Familiya hosil qiluvchi qo'shimchalar imlosi:

Familiyalar odatda –ev (-eva), -yev (yeva) hamda –ov (ova) qo'shimchalar bilan hosil bo'ladi:

1. Quyidagi hollarda –ev (-eva) qo'shimchalari qo'llaniladi.

a) So'z asosi -sh, -ch, y, tovush-harflari bilan tugasa:

Masalan: Tosh-Toshev, Ergash-Ergashev, Qilich-Qilichev, Ubay-Ubayev.

b) So'z asosi unli bilan tugasa: Jo'ra-Jo'rayev, Ota-Otayev,

d) –ov (-ova) qo'shimchasi quyidagi hollarda qo'llanadi;

So'z asosi -sh, -ch, y, hamda unililardan boshqa tovush-harflar bilan tugasa qo'llaniladi:

Masalan: Turob-Turobov, Tolib-Tolibov, Olim-Olimov, Aziz-Azizova.

X. Yuklamalarning imlosi.

O'zbek tilida yordamchi so'zlardan biri yuklamadir.

Yuklamalar 2 xil tarzda qo'llaniladi.

1) So'z tarzida: faqat, hatto, axir, na

2) Qo'shimcha tarzda: - mi, -ku, -da, -shi, -a, -ya kabi.

Yuklama qo'shimchalar imlosiga ko'ra ikki guruhga bo'linadi.

a) chiziqcha bilan yoziladigan yuklama-qo'shimchalar: -chi, -ku, -u, -yu, -a, -ya, -da, -e, -ye.

Masalan: sen-chi, keldi-ku, sen-a, uka-ya, o'g'il-u, keldi-da, boring-ye, bo'ldi-ye kabi.

b) So'zda qo'shib yoziladigan yuklama-qo'shimchalar: - mi, -oq, -yoq, -gina, kina, qina, -dir, -yov.

Masalan: aytaymi, o'ziyoq, o'qiboq, ozg'ingina, kichikkina, oppoqqina, keldiyov, jaholat kelsa, aql kochadir, ko'rgandir kabilar.

2.2.Yozuv darslaridagi ayrim muhim imlo qoidalari.

O'zbek tilshunosligining imlo bo'limida 1993-1995-yillarda lotin harflari asosidagi yangi o'zbek alifbosiga (bu alifbo 1927-1940-yillarda O'zbekistonda qo'llanilgan edi) o'tilishiga tayyorgarlik davrida imlo belgilar tushunchasi hamda atamasi paydo bo'ldi.

Ma'lumki, tinish belgilar, asosan, gapning tarkibida qo'llaniladi. Imlo belgilari esa yozma nutqda harflarda ishlatiladi.

Imlo belgilar 3 xil: ko'chish belgisi, tutuq belgisi, chiziqcha (urg'u belgisi imlo uchun emas, to'g'ri talaffuz qilish uchun xizmat qiladi).

Ko'chish belgisi alifbodagi 2 harfga, ya'ni o (olmoq) va g (gul) harflariga qo'yilsa, bu harflar *ылка, ыро*= so'zlaridagi "ы" ni, g'alla so'zidagi "ʻ" ni ifodalaydi. (o'lka, o'roq, g'alla).

Ko'chish belgisi yozma hamda bosma harflarning kichik va katta (bosh) shakllariga ikki shakilda qo'yiladi: Ö ö, (yozma shakli), O' o', G' g' (bosma shakli).

Yozma kichik va katta o, g harflarining ust qismiga to'liqsimon chiziq shaklida chiziladi, bosma kichik va bosh shakllari esa shu harflarning yuqori qismi baravarligida ularning o'ng tomaniga teskari vergul shaklida bo'ladi, chunonchi: oq-o'q (yozma shakli öq); gir-gir – g'ir-g'ir (yozma shakli).

Ko'chish belgili so'z yozma harflar bilan bitilganda shu so'z yozib b'lingandan so'ng o, g harflarining ustki, eni baravarligida chiziladi, bosma kichik va bosh harflar bilan yozilganda esa shu harflarni yozayotganda belgi qo'yiladi va keyingi harfni yozishga o'tiladi.

Ko'chish belgili so'zlarni, agar so'z husnixat qoidalari rioya qilib yozilayotgan bo'lsa, bosma kichik va bosh harflar bilan yozishga nisbatan osonroq bo'ladi, chunki ko'chish belgisi harfning ustida bo'lib, harflar tutashib turadi. Bosma harflar bilan yozilganda ko'chish belgili harf bilan undan keyingi harf orasida ma'lum bo'shliq bo'ladi va so'zning bo'g'in tuzilishiga ham oz bo'lsada ta'sir etadi. Bu hol ko'chish belgili harflar so'zning boshlanishida emas,

o'rtasida bo'lganda ko'proq seziladi chunonchi: *bo'lim, bo'lak, bo'g'in, g'alvir, o'g'ri, bo'yra, bo'hton.*

Boshlang'ich sinflarda xat-savod o'rgatishda yuqoridagi hollarni albatta e'tiborga olish zarur.

Tutuq belgisi arabcha so'zdagina qo'llaniladi. Bu belgi virgul shaklida bo'lib, yozma va bosma matnlarda kichik harfning yuqori qismi balandligida bo'ladi, xat yozma harflar bilan bitilganda tutuq belgisini qo'yishda qo'l harakati uzilib, belgi qo'yilgach, navbatdagi harflarni yozishda davom ettirilaveradi, chunonchi: маъно, феъл, инъом. Ma'no, fe'l, in'om.

Tutuq belgisi so'z oxiriga qo'yilmaydi:

1. Unli tovush-harflardan keyin kelgan *р, н, т, с, л, ш* kabi undosh tovush-harflardan so'ng qo'yilib, unli tovushni o'zidan oldingi undoshdan ajiratib aytishga ishora qilish uchun qo'yiladi, misollar: +уръон, инъом, =атъий, машъал, масъуд(a). Qur'on, in'om, qat'iy, mash'al, mas'ud(a).

2. Asosan *a, e*, ba'zi so'zlarda *y* unlisidan keyin qo'yilib, shu unli tovushdan keyin ovozning biroz tutilib, cho'ziqroq aytilishiga rioya qilish uchun qo'yiladi, chunonchi: номаълум маъ=ул, меъмор, шеър, шуъла, Ныъмон. Noma'lum, ma'qul, me'mor, she'r, shu'la, No'mon.

Eslatma. Mo'jiza, mo'tadil, mo'tabar kabi so'zlar krill alifbosida ayirish belgisi – *ъ* bilan yozilar edi. Bu so'zlar yangi alifboda yozilganda *ы* tovush-harfni ifodalash uchun ko'chish belgisi qo'yiladi. Bir harfga bir-biridan oz farq qiladigan ikki belgini qo'yish noqulay hamda sun'iy qiyinchiliklar tug'dirganligi uchun mazkur so'zlarda tutiq belgisi qo'yilmaydi, ammo bu so'zlardagi o'tovushini biroz cho'ziqroq aytishni ta'lim jarayonida o'rgatib borish zarur bo'ladi.

3. Yangi o'zbek alifbosida sholi, shoshmoq kabi so'zlardagi *sh* tovushi *s* va *h* harflar birikmasi bilan ifodalanadi.

O'zbek tili lug'atidan oz bo'lsa-da, shunday so'zlar ham borki, ulardagi yonma-yon kelgan *s* va *h* tovush-harflari ikki hil nutq tovushini ifodalaydi. Ana shunday so'zlarda *s* va *h* bir tovush tarzida emas, balki ikki tovush ekanligiga

ishora qilish uchun bu ikki harf orasiga ham tutuq belgisi qo'yiladi, misollar: mas'h tortish (тащорат =илаётганда), tas'hih etmoq, as'har (тонг), as'hob (sohib so'zining ko'pligi), Is'hoqov.

Ayrim so'zlarga tutiq belgisining bo'lish-bo'lmaskigi so'z ma'nosini ham o'zgartiradi, masalan:

Sava – sa'va nasha – nash'a

Davo – da'vo sher – sh'r

Qala – qal'a taqib – ta'qib.

Sanat – san'at

Chiziqcha – imlo belgisi. Chiziq esa tinish belgidir. Chiziqcha shakl jihatdan chiziqning uchdan biriga teng bo'ladi, masalan:

Bir –biringizga xayr-ehsonli, mehr-oqibatli bo'lib, qo'l berib so'rashib yuringlar, shunda dillaringizdagi dili g'ashlik ketadi. (“Hadis”dan).

O'zbekiston – kelajagi buyuk davlat.

“O'zbek tilining asosiy imlo qoidalari”ning “Chiziqcha bilan yozish” bo'limida chiziqchanning qo'yilish o'rinlari ko'rsatilgan, chunonchi: juft so'z va takror so'z qismlari chiziqcha bilan yoziladi: *el-yurt, qovun-tarvuz, baland-baland tog'lar, uy-uyiga.....*

Kirill alifbosi asosidagi imlo qoidalarida kundalik sanalarda (1991-йил 31август) raqamdan so'ng chiziqcha qo'yilmasligi qoidalashtirilgan edi (1-мактаб, ammo 1 сентябр). Yangi tuzilgan imlo qoidalarida bir xillikka erishish uchun yuqoridagi hollarda ham chiziqcha qo'yilishi ko'rsatildi:

1991-yil 31-avgust, 1-sentabr – O'zbekiston Respublikasining Mustaqillik bayrami.

Yozuvda so'z qismi yozilayotgan qatorga sig'may qolsa, “Ko'chirish qoidalari” asosida keyingi qatorga ko'chiriladi. Bunday o'rinlarda so'zning sig'may qolgan qismini ko'chirishdan oldin chiziqcha (-) qo'yib, yangi qatordan yoziladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yangi tahrirdagi DTS - 2005-yil. Boshlang'ich ta'lim jo'rnali 5-son.
2. Sh.Rahmatullayev, A.Xojiyev O'zbek tiliningimlo lug'ati–1995-yil
3. Y.Abdullayev – Hamrohim Toshkent – 1996-yil
4. Abdullaeva K va boshqalar. Savod o'rgatish darslari. T., «O'qituvchi». 1996 y.
5. Abdullaeva Q. Raxmonbekova S. 2-sinfda. O'qish darslari. (O'qituvchi kitobi.) Toshkent. O'qituvchi, 2004 y.
6. Abdullaeva Q. va boshqalar. O'qish kitobi. 2-sinf Toshkent. O'zbekiston, 2003-yil.
7. G'afforova T., Shodmonov E., Eshturdieva G. «Alifbe»-(«Savod»); «Ona tili», T., «O'qituvchi», 1999- yil.
8. G'afforova T. G'ulomova X. 1-sinfda o'qish darslari (O'qituvchi Kitobi.) Toshkent. SHarq 2003 -yil.
9. SHojalilov A. va boshqalar.«O'qish Kitobi»,«O'qituvchi», 2004-yil. 8 Umarova M. «O'qish Kitobi» 3- sinf uchun. T., «O'qituvchi» 2003- yil.
- 10.Umarova M. 3-sinfda O'qish darslari (O'qituvchi Kitobi.) Toshkent «Ijod dunyosi» 2003.
- 11.SHojalilov A. va boshqalar. «O'qish Kitobi», «O'qituvchi», 2004 yil. II.Qosimova K., Fuzailov S. «Ona tili», 2-sinf uchun, T., «O'qituvchi», 2003- yil.
- 12.Fuzalov S., Xudoyberganova M. «Ona tili» 3-sinf uchun. T., «O'qituvchi» 2003 -yil.
- 13.iKromova R. Grammatika, imlo va nutq o'stirishdan tarqatma materiallar. T., «O'qituvchi», 2003- y.
- 14.2-sinfda o'qitish. Tuzuvchi Mavlonova R.A.T., «O'qituvchi», 1977- y.
- 15.IKromova R. Grammatika, imlo va nutq o'stirishdan tarqatma materiallar. T., «O'qituvchi», 1993 -yil.
- 16.Ma'qulova B. va boshqalar. Boshlang'ich sinfdan tashqari o'qish mashg'ulotlari. T., «O'qituvchi», 1996- yil.
- 17.Mirzaev I. Dars tahlili. T., «O'qituvchi», 1985- yil.

18. Oripov K, Obidova M. Ifodali o'qish. T., «O'qituvchi», 1982- yil.
19. To'rt yillik boshlang'ich sinflar dasturi. T., «O'qituvchi», 1999- y.
20. Umarova M, Hudoyberganov M. Bayonlar to'plami. T. "O'qituvchi", 1992-y
21. Qosimova K. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. T., 'O'qituvchi", 1985- yil.
22. Qosimova K., Ubaydullaeva. 2-sinfda ona tili darslari. T. "O'qituvchi", 1987- y.
23. G'ulomov M. Husnixat metodikasi. T., "O'qituvchi", 1976 -yil.